

участие в заговоре царевича Алексея против отца. В 17 марта 1718 г. А.В. Кикин был колесован, а весь его род выслали из столицы в г. Алатырь [3, с. 111].

Петр Андреевич Кикин родился 1775 г. в г. Алатырь. Еще ребенком был записан в гвардию. Службу начал прапорщиком в гвардейском Семеновском полку. К началу Отечественной войны 1812 г. П.А. Кикин был в звании полковника. Когда начались военные действия, он был дежурным генералом первой западной армии. П.А. Кикин занимался распределением строевой части, пребывающего пополнения, размещения в тылу отрядов народного ополчения, организацией военно-санитарной и тыловой службы. В сражениях при Валутиной Горе был ранен в глаз, но остался в строю, при Бородине ранен во время контратаки на Курганную батарею. За мужество и героизм П.А. Кикин был произведен в генерал-майоры и 5 февраля 1813 г. награжден орденом Святого Георгия 3-й степени [1, л. 89–96]. В заграничной кампании 1813–1814 гг. он командовал пехотной бригадой. В 1816 г., по личному желанию Государя, граф А. Аракчеев упросил П.А. Кикина вступить снова на службу, и он был назначен статс-секретарем по принятию прошений на Высочайшее имя. На этом посту он отличался чрезвычайно прямою и твердостью. Если он был убежден, что решение Государя по доложенному им делу несправедливо, то он не затруднялся снова входить с тем же докладом и нередко добивался того решения, которое считал справедливым.

Благодаря героизму русского и других народов России, Отечество было освобождено от французских завоевателей. В дело победы немалый вклад внес и чувашский народ.

1. Государственный исторический архив Чувашской республики Российской Федерации. – Ф. 4. – Оп. 1. – Д. 274.
2. Государственный исторический архив Чувашской республики Российской Федерации. – Ф. 4. – Оп. 1. – Д. 382.
3. Васильева, А.Г. Страницы истории Чувашии / А.Г. Васильева. – Чебоксары: Типография №1, 1997. – 356 с.

Анатоль Літвіновіч

БІТВА І ПЕРАПРАВА НАПАЛЕОНАЎСКАЙ АРМІІ НА РАЦЭ БЯРЭЗІНА І ІХ НАСТУПСТВЫ ДЛЯ ФРАНЦУЗАЎ І БЕЛАРУСАЎ: ДА ПРАБЛЕМЫ БЕЛАРУСКА-ФРАНЦУЗСКІХ УЗАЕМАДАЧЫНЕННЯЎ ПАСЛЯ БЯРЭЗІНСКАЙ ТРАГЕДЫІ

Ніякая іншая падзея першай паловы XIX ст., бадай, так глыбока не запала ў памяць беларусаў, як Напалеонаўская кампанія ў Расію ў 1812 г. Шэраг падзей гэтай вайны асабліва запомніўся французам, рускім і беларусам, у тым ліку бітва і пераправа французскай арміі ў лістападзе 1812 г. на р. Бярэзіна ля в. Сцюдзёнка (рус. Студенка). У французскай нацыянальнай свядомасці і памяці бітва і пераправа на р. Бярэзіна Напалеонаўскай арміі лічацца такімі ж важнымі, як і Барадзінская баталія.

Тышкевіч, пішучы пра французав, якія засталіся пасля падзей 1812 г. на нашым этнічным абшары, называе яго Літвой. І не дзіўна, бо ён мае на ўвазе перш за ўсё цэнтральную і заходнюю часткі беларускай этнічнай тэрыторыі, якія па традыцыі яшчэ ў XIX ст. насілі найменне “Літва”.

Шмат публікацый прысвечана бітве і пераправе Вялікай арміі на згаданай вышэй рацэ і іх наступствам для французав, рускіх і беларусаў. Аднак сярод іх асаблівую цікавасць уяўляе гістарычна-этнаграфічны нарыс Яўстаха Тышкевіча “Апісанне Барысаўскага павета”, які быў выдадзены ў Вільні на польскай мове ў

1847 г.[3]. Гістарычная яго частка была перакладзена на рускую мову зусім нядаўна і надрукавана ў 2008 г.[1]. Цэлыя вытрымкі з кнігі Я. Тышкевіча робіць Міхал Федароўскі ў сваёй публікацыі “Віцебск і Віцебшчына” [2], апублікаванай на старонках польскага часопіса “Ziemia” за 1912 г. У працах беларускіх аўтараў, прысвечаным падзеям 1812 г., у тым ліку бітве і пераправе французскай арміі на р. Бярэзіна, выданне Тышкевіча 1847 г. амаль не ўлічваецца.

А яно варта нашай ўвагі. Бо ў гэтай кнізе Я. Тышкевіч як ніхто іншы з беларуска-польскіх даследчыкаў сярэдзіны – канца XIX ст. даў глыбокую і праўдзівую карціну бітвы і пераправы французскай арміі ля згаданай вышэй вёскі, паказаў страшэнныя пакуты не толькі мужчынаў-французаў, але, што важна, жанчын і дзяцей гэтага этнасу (а ім даводзілася найцяжэй), паводзіны і дзеянні мясцовага беларускага насельніцтва па бітве і іх стаўленне да французаў. Але, не менш важнае для нас, – адлюстраванне працэса паступовай асіміляцыі французаў у мясцовых жыхароў (беларусаў), страту імі (французамі) сваіх звычаяў, мовы, нацыянальнай самаідэнтыфікацыі, указаў на іх становішча ў грамадстве, прафесіі і спецыяльнасці, якімі яны валодалі або авалодалі пасля вядомых падзей 1812 г., пасільны ўклад у гістарычна – культурныя працэсы на Літве (Беларусі). Аб удзеле французаў у беларускім этнагенезе сведчаць шматлікія прозвішчы французскага паходжання або славянскія прозвішчы з французскімі каранямі, якія захаваліся на Беларусі да пачатку XX ст. і нават сустракаюцца час ад часу цяпер. І гэта цікава і ў пэўнай ступені важна. Бо многія з нас ведаюць пра ўдзел у беларускім народаўтварэнні літоўцаў, яцвягаў, латышоў, украінцаў, палякаў, скандынаваў, немцаў і інш., і мала хто ведае аб удзеле французаў у этнагенезе беларусаў. Французы, безумоўна, удзельнічалі ў беларускім народаўтварэнні, але іх уклад у гэту справу, быў не такі вялікі, як, напрыклад, літоўцаў.

Тышкевіч вельмі праўдзіва і эмацыянальна паказаў становішча французаў у час бітвы і пераправы на р. Бярэзіна. От што піша аўтар данага выдання: “Страшны і жахлівы быў выгляд Сцюдзёнкі. Вёска дашчэнтку была спаленая, жыхары яе разгнаныя, поле, моцна набрынялае крывёю, заслана трупамі і параненымі. Пакутлівыя енкі праціналі паветра, на ратунак ужо ніхто не спадзяваўся, жорсткі мароз нелітасціва скоўваў цела і падаўляў чалавечы дух. Сто разоў быў шчаслівейшы той, хто загінуў, бо пазбавіўшыся пакут, не чуў і не бачыў тых жахлівых сцэн, якія тут адбываліся [3, с. 95]. Аднак яшчэ цяжэй было малым французскім дзецям, падлеткам, жанчынам, якія суправаджалі Напалеонаўскую армію з самага пачатку паходу ў Расію. Хочацца падаць фрагмент аб становішчы дзяцей: “Іншыя ж, згубленыя сваімі мацёркамі, былі азяблыя, плакалі, галадалі. Яны швэндаліся па гэтым полі, спатыкаючыся кожную хвіліну з трупамі. Адны з іх, шчаслівейшыя, былі прыведзеныя або прынесеныя ў бліжэйшыя двары. Трапілі ў добрыя, літасцівыя рукі. Іншых жа, а гэтых было непараўнальна больш, забіралі сяляне і іх прадавалі як жывы тавар. На ўсіх рынках і кірмашах сяляне (Барысаўшчыны – А.Л.) прадавалі дзяўчынак, якія мелі па некалькі гадоў, па 10 польскіх злотых і яшчэ танней, а немаўлят збывалі задарма” [3, с. 97]. Тут трэба заўважыць, што сярод гэтых асірацелых дзяўчынак было нямала дзяцей прывілеяванага саслоўя (афіцэраў), па некаторых з іх потым нават прысылалі людзей з Францыі.

Французскія жаўнеры і афіцэры паказалі вялікую вытрымку, стойкасць і гераізм у час бітвы і пераправы на р. Бярэзіна. Гэта, а таксама палкаводчы талент Напалеона Банапарта далі магчымасць пераправіцца на супрацьлеглы бераг ракі Бярэзіна значнай і найбольш баяздольнай частцы арміі і перавезці пэўную колькасць гармат.

Цікавым для нас з’яўляецца, па-першае, стаўленне мясцовага беларускага насельніцтва да французаў, у прыватнасці, не толькі да дарослых, але і дзяцей, і, па-другое, здольнасць прыстасавацца аседлых на Беларусі французаў да мясцовых умоў.

Калі гаварыць у цэлым, то стаўленне да французскіх жаўнераў і афіцэраў пад час вайны 1812 г. было ў нашага народа фактычна дваякім. З аднаго боку, некаторым французскім жаўнерам спагадлівыя сяляне, мяшчане і шляхцічы давалі прытулак [4], тым самым ратуючы іх ад немінуючай смерці, дамамагалі выбрацца з чужой для іх краіны: часам забяспечвалі ядой і пітвом, паказвалі найкарацейшую дарогу для адступлення ў той ці іншы населены пункт або мясцовасць, аказвалі дапамогу разумнай парадай, спачувалі. Аднак адносіны беларусаў да марадзёраў былі зусім іншымі, чым да жаўнераў, якія ім не рабілі зла. Беларусы, перажыўшы шмат трагедый, гора ў сваім мінулым (ваеннае ліхалецце, акупацыя Беларусі іншаземнымі арміямі, асабліва ў XVII–XVIII ст., распаўсюджанне хвароб і інш.) не давалі падобным “ваякам” рабаваць сялянскія хаты і падсобныя памяшканні, уводзіць жывёлу, помсцілі за прычынены імі урон, растрэльвалі іх з ружжаў, арыштоўвалі і здавалі пад ахову рэгулярнай расійскай арміі.

Хочацца больш канкрэтна сказаць аб дзеяннях і паводзінах мясцовага беларускага насельніцтва па бітве на р. Бярэзіна. Беларусы як прагматычны еўрапейскі народ ў поўную меру выкарысталі ўсё тое, што засталася ім ад французскай арміі пасля гэтай баталіі і пераправы. Нашы продкі розныя рэчы, якія знаходзілі ў гэтых месцах (амуніцыя, зброя ўсякага гатунку, мундзіры, сёдлы, конская зброя, патронныя сумкі і інш.) грузілі на брыкі і адвозілі дадому ў абшарніцкія двары або сялянскія хаты без дазволу якой-небудзь улады. Тут можна было бачыць кавалкі мундзіраў, суконную пражу рознага колеру, распушчаную з пагонаў (эпалетаў) і жаўнерскіх шнуркоў, вялікую колькасць чырвоных султанаў, касак, кірасаў, мноства французскіх шпаг і палашаў, цесакоў, крыжоў, ордэнаў, паясоў, кніг, бомбаў, куль, дранкуль і таму падобных рэчаў. На вочы нярэдка трапляліся шкатулкі з каштоўнасцямі, ювелірныя вырабы, самыя дасканалыя гадзіннікі, малыя падарожныя сталовыя шклянныя і фарфаравыя сервізы, сярэбрае начынне, залатыя персцянкі, дамскія кольцы, з густой пазалотай шпагі, з багатай аправай пісталеты, якія можна было набыць ў сялян за бясцэнак. Рознай формы жалезных рэчаў (шыны, абручы ад восі фургонаў, акуцце ўсякай канфігурацыі, рамесніцкія прыстасаванні і інш.) сабралі такое мноства, што двары абшарнікаў на дамашнюю патрэбу потым на працягу дваццаці гадоў не куплялі жалеза, абыходзячыся французскім [2, с. 602; 3, с. 97]. Практычныя беларусы ўсякія жалезныя рэчы перакулі на гаспадарчае начынне, палашы пайшлі на стругі [2, с. 602], кухарскія нажы, шпагі на ражны, кірасы на патэльні і г.д. [3, с. 98]. Аднак час робіць сваё. Нездарма Я. Тышкевіч зазначае, што ў яго часы ўжо мала што засталася ад Напалеонаўскай арміі, якая тут раней шмат чаго пакінула.

Лёс выжыўшых французцаў на новай для іх радзіме склаўся ў цэлым нядрэнна. Гэта датычыць як асоб мужчынскага, так і жаночага полу. Многія хворыя жаўнеры, якія потым выздаравілі, марадзёры, палкавыя рамеснікі і інш. назаўсёды засталіся ў Беларусі. Сярод французцаў было шмат добрых лекараў, нямала рамеснікаў, столяраў, слесараў, рымараў, механікаў і інш. [3, с. 95–96]. Тым, хто застаўся на Беларусі, удалося някепска ўладкавацца: “амаль усе былі прынятыя ў якасці настаўнікаў у розных дамах, у некаторых школах занялі месца выкладчыкаў французскай мовы і даслужыліся да высокіх рангаў і прывілеяў, якія прысвайваліся толькі дваранам” [1, с. 103].

Адны з дзяўчат, падросшы, сталі пакаёўкамі, служанкамі, хатнімі работніцамі, гаспадынямі кавярняў і інш. [1, с. 99; 4]. Іншыя ж, дасягнуўшы адпаведнага ўзросту, вывучыліся, прынялі мясцовыя звычаі і выйшлі замуж за беларускіх стральцоў, лёкаяў, кухараў, афіцыянтаў, то бок часцей за ўсё людзей сярэдняга саслоўя [1, с. 99].

Дзякуючы французам, маёнткі і сялянскія гаспадаркі Барысаўшчыны атрымалі практычна дармавых кваліфікаваных еўрапейскіх працаўнікоў розных спецыяльнасцяў, якія папоўнілі недахоп мясцовых рабочых рук [4].

Беларусы як прагматычны па сваёй прыродзе народ пасля пераправы французаў на правы бераг р. Бярэзіна ў матэрыяльным плане мала што страцілі, нават тое-сёе набылі. Аднак важнейшым, як мне здаецца, было не гэта апошняе, а імкненне дапагчы французам (асабліва дзецям) выжыць у надзвычай цяжкіх, экстрэмальных, складанейшых для іх умовах. І большасць выжыўшых французаў, дзякуючы спагадзе і дапамозе карэнных жыхароў, была ім ўдзячная, ўсё ж высталя і нават пусціла свае карані на беларускай зямлі.

Падводзячы вынік сказанаму, варта заўважыць, што ўплыў раманскіх, у тым ліку французскага, народаў на этнагенез, гісторыю і культуру беларусаў быў куды меншым, чым народаў германскай моўнай сям'і (немцаў, шведаў, галандцаў, шатландцаў і інш., асабліва першых). Яно і зразумела, бо Інфлянты, Прусія, іншыя нямецкія дзяржаўныя ўтварэнні, Швецыя (у прыватнасці в. Готланд) былі побач або недалёка ад Беларусі.

Больш-менш хуткая асіміляцыя французаў у беларусаў сведчыць пра жыццяздольнасць нашага народа, яго дзяржаватворчасць, еўрапейскую прыроду, вялікія або значныя гістарычныя і культурныя традыцыі.

Беларускі народ, хочучы або не хочучы гэтага, які, па словах М. Федароўскага, з'яўляўся, бадай, найбольш маральным сярод славянскіх, садзейнічаў выратаванню, выжыванню французаў, каторыя засталіся ў Беларусі пасля Напалеонаўскай кампаніі 1812 года.

1. Тышкевич, Е.П. Описание Борисовского уезда (историческая часть) / Е.П. Тышкевич. – Борисов, 2008. – 147 с.
2. Federowski M. Witebsk i Witebszczyzna // Ziemia. 1912. Т. 3. № 28. S. 454–456, № 29. S. 473–475, № 30. S. 492–493, № 32. S. 516–518, № 33. S. 538–539, № 34. S. 558–559, № 36. S. 588–591, № 37, S. 602–604, № 39, S. 629–631, № 41, S. 639–662, № 42, S. 685–687, № 43. S. 700–701, № 44, S. 716–718, № 46. S. 749–750, № 47. S. 763–765, № 49. S. 795–797.
3. Tyszkiewicz, E. Opisanie powiatu Borysowskiego / E. Tyszkiewicz. – Wilno, 1847.
4. <http://barysau.belarda.org/index.php?id=10> (час доступу: 12.00. 10.04.12 г.).

Л.И. Мосейчук

«ВОЗОБНОВИТЬ РАБОТУ ГЛАВНОЙ ВИЛЕНСКОЙ СЕМИНАРИИ НЕ ПРЕДСТАВЛЯЕТСЯ ВОЗМОЖНЫМ...»: ПОСЛЕВОЕННОЕ РАЗОРЕНИЕ 1812 ГОДА

Едва открывшись в 1808 году, Главная виленская духовная семинария с началом военных действий войны 1812 года приостановила свою работу, семинаристы вынужденно разъехались по домам. В те дни никто не подозревал, что занятия в семинарии прервутся на четыре долгих года и возобновить их будет весьма сложно.

Война не пощадила здание бывшего Августинского монастыря, в котором располагались жилые помещения и учебные классы семинарии. Во время французской оккупации тут был устроен военный госпиталь. После освобождения города военная администрация, разместила в нем госпиталь для военнопленных французов, а с продвижением русской армии и перемещением боевых действий дальше в европейские государства в здании расположились конюшни и артиллерийские мастерские [2, л. 96, 100].

Весной 1814 г. Совет Виленского университета подал жалобу литовскому военному губернатору А.М. Римскому-Корсакову (1812–1830 гг.), на виленского